Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili faniga oid kompetensiyalarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida shakllantirish

Usmonova Sanam Azamqul Qizi

Tadqiqotchi pochta: usmonovasanam88@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili faniga oid kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik va metodik jihatlari yoritilgan. Ona tili ta’limida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi, matnni anglash, mustaqil fikrlash, o‘z fikrini mantiqiy va izchil ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlari tahlil qilingan. Interfaol metodlar, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, o‘yin texnologiyalari hamda raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning didaktik ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, ona tili darslarida kompetensiyaviy yondashuvni samarali tashkil etishga to‘sqinlik qilayotgan ayrim muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan metodik takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, kompetensiya, nutqiy kompetensiya, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiya, interfaol metod, raqamli ta’lim, mustaqil fikrlash.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchiga faqat nazariy bilim berish emas, balki egallangan bilimlarni turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning keyingi ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatini belgilab beradigan asosiy davr sanaladi. Shu sababli boshlang‘ich sinflardanoq o‘quvchilarning o‘qish, yozish, tinglab tushunish, fikrini og‘zaki va yozma ravishda bayon qilish hamda muloqotga kirishish ko‘nikmalarini izchil rivojlantirish zarur. Ona tili fani mazkur vazifalarni amalga oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ona tilini o‘zlashtirish faqat grammatik qoidalarni bilish bilan chegaralanmaydi. O‘quvchi til birliklaridan vaziyatga mos foydalanishi, o‘qilgan matnning mazmunini tushunishi, undagi asosiy fikrni aniqlashi, savollar tuzishi va ularga asoslangan javob bera olishi, o‘z munosabatini ifodalashi lozim.

Shu nuqtai nazardan ona tili ta’limida kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchining bilimini amaliy faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qiladi. Bunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar darsning faolligini oshiruvchi vositagina emas, balki o‘quvchini mustaqil fikrlash, muloqot qilish, muammoni hal etish va ijodiy faoliyatga jalb qiluvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinflarda ona tili faniga oid kompetensiyalarni bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir necha yo‘nalishlarda shakllantirish maqsadga muvofiq. Bular, eng avvalo, nutqiy, lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni qamrab oladi.

Nutqiy kompetensiya o‘quvchining tinglab tushunish, to‘g‘ri o‘qish, ravon gapirish, fikrini yozma ravishda bayon qilish va matn yaratish ko‘nikmalarini anglatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida mazkur kompetensiyaning shakllanishi uning boshqa fanlarni o‘zlashtirishiga ham bevosita ta’sir qiladi.

Lingvistik kompetensiya tilning tovush, so‘z, gap, grammatik shakl va imlo me’yorlariga oid bilimlarni tushunish hamda ulardan nutq jarayonida to‘g‘ri foydalanishni nazarda tutadi. Bunda grammatik qoidani yod olishdan ko‘ra, uni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga ko‘proq e’tibor qaratilishi zarur.

Kommunikativ kompetensiya esa o‘quvchining turli muloqot vaziyatlarida o‘z fikrini tushunarli ifodalashi, suhbatdoshini tinglashi, savol berishi, javob qaytarishi va nutq vaziyatiga mos til vositalarini tanlay olishi bilan belgilanadi.

Ushbu kompetensiyalar bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yaxlit tarzda shakllantirilishi lozim. Masalan, o‘quvchiga matn berilib, uni o‘qish, mazmunini tushuntirish, matnga savol tuzish, asosiy fikrni aniqlash va yakunda mazmun yuzasidan kichik matn yozish topshirig‘i berilsa, bir vaqtning o‘zida bir nechta kompetensiya rivojlantiriladi.

1-jadval

Ona tili darslarida fan kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Kompetensiya yo‘nalishi	Pedagogik texnologiya va metodlar	O‘quvchi faoliyati	Kutiladigan natija
Nutqiy kompetensiya	Hikoya tuzish, rasm asosida suhbat, rolli o‘yin	Gapiradi, tinglaydi, matn tuzadi	Ravon va izchil nutq rivojlanadi
Lingvistik kompetensiya	Klaster, BBB, aqliy hujum, didaktik o‘yin	Til birliklarini aniqlaydi va taqqoslaydi	Grammatik bilimni amalda qo‘llaydi
Kommunikativ kompetensiya	Juftlikda va guruhda ishlash, savol-javob	Muloqot qiladi, fikr almashadi	Muloqot madaniyati shakllanadi
Matn bilan ishlash	Muammoli topshiriq, INSERT, savollar tuzish	Matnni tahlil qiladi	O‘qib tushunish va tahliliy fikrlash rivojlanadi
Ijodiy kompetensiya	Hikoya davom ettirish, kichik matn yaratish	Mustaqil mahsulot yaratadi	Ijodiy va mustaqil fikrlash rivojlanadi
Raqamli kompetensiya bilan integratsiya	Multimedia, interfaol topshiriqlar, elektron resurslar	Raqamli topshiriqlarni bajaradi	Darsga qiziqish va faollik ortadi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va psixologik xususiyatlari dars jarayonini faqat o‘qituvchining tushuntirishi asosida tashkil etish yetarli emasligini ko‘rsatadi. O‘quvchi bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishi zarur. Shu sababli ona tili darslarida interfaol metodlardan maqsadli foydalanish muhim hisoblanadi.

Masalan, **“Aqliy hujum”** metodidan yangi mavzuga kirishda foydalanish mumkin. O‘qituvchi muayyan so‘z yoki tushunchani doskaga yozadi va o‘quvchilardan u bilan bog‘liq fikrlarni aytishni so‘raydi. Natijada bolalar o‘zlarining mavjud bilimlarini faollashtiradi va yangi mavzuni o‘zlashtirishga tayyorlanadi.

“Klaster” metodidan so‘z turkumlari, so‘z ma’nolari yoki matn mazmunini o‘rganishda samarali foydalanish mumkin. Masalan, “Bahor” tushunchasi markazga joylashtirilib, o‘quvchilar unga bog‘liq so‘zlarni guruhlarga ajratadi. Keyinchalik ushbu so‘zlardan gap va kichik matn tuzish topshirig‘i beriladi. Natijada lug‘at boyligi, so‘zlarni mazmunan bog‘lash va matn yaratish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Rolli o‘yinlar ayniqsa kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda muhim. “Do‘konda”, “Kutubxonada”, “Mehmon kutish”, “Maktabda” kabi hayotiy vaziyatlarning darsda modellashtirilishi o‘quvchilarga nutq vositalaridan real vaziyatga yaqin sharoitda foydalanish imkonini beradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchini tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki javobni mustaqil izlovchi subyektga aylantiradi. Masalan, o‘quvchilarga mazmuni o‘xshash, ammo tinish belgilariga ko‘ra farqlanadigan gaplar berilib, “Nima sababdan gaplarning mazmuni yoki ohangi o‘zgardi?” degan muammoli savol qo‘yilishi mumkin. O‘quvchilar kuzatish va taqqoslash asosida tegishli xulosaga keladilar.

Zamonaviy ta’lim sharoitida ona tili darslarini raqamli vositalarsiz tasavvur qilish tobora qiyinlashmoqda. Multimedia taqdimotlari, interfaol mashqlar, elektron topshiriqlar, audio va vizual materiallardan oqilona foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsga qiziqishini oshiradi.

Masalan, matnni o‘rganishda avval mavzuga mos rasm yoki qisqa audio material taqdim etilishi, undan so‘ng o‘quvchilardan matn mazmunini taxmin qilish so‘ralishi mumkin. Matn o‘qilgach esa dastlabki taxminlar bilan haqiqiy mazmun taqqoslanadi. Bunday yondashuv o‘quvchining diqqatini, kuzatuvchanligini, tinglab va o‘qib tushunishini rivojlantiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiya darsning maqsadi emas, balki kompetensiyani rivojlantirish vositasi bo‘lishi kerak. O‘quvchiga ekrandagi tayyor ma’lumotni ko‘rsatishning o‘zi kompetensiyaviy ta’limni ta’minlamaydi. Raqamli material asosida savol berish, taqqoslash, xulosa chiqarish, matn yaratish va fikr bildirish kabi faoliyatlar tashkil etilgandagina pedagogik samara yuzaga keladi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida ayrim metodik muammolar uchraydi. Ulardan biri grammatik qoidalarni o‘zlashtirishga ko‘p e’tibor qaratilib, ularni real nutqiy vaziyatlarda qo‘llashga yetarlicha imkon berilmasligidir. Natijada o‘quvchi qoidani aytib bera olishi, biroq undan mustaqil yozma yoki og‘zaki nutqda foydalanishda qiynalishi mumkin.

Ikkinchi muammo - barcha o‘quvchilarga bir xil murakkablikdagi topshiriqlar berilishidir. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarning o‘qish tezligi, lug‘at boyligi, fikrlash va nutqiy rivojlanish darajasi turlicha bo‘lishi tabiiy. Shu sababli topshiriqlarni tabaqalashtirish maqsadga muvofiq.

Masalan, birinchi guruhga tayanch so‘zlar asosida gap tuzish, ikkinchi guruhga rasm asosida kichik hikoya yaratish, yuqoriroq darajadagi o‘quvchilarga esa muayyan mavzu yuzasidan mustaqil matn yaratish topshirilishi mumkin. Bunda barcha o‘quvchilar umumiy o‘quv maqsadiga turli murakkablik darajasidagi vazifalar orqali erishadi.

Uchinchi muammo - o‘quv natijasini faqat xato va to‘g‘ri javoblar soni bilan baholashdir. Kompetensiyaviy yondashuvda o‘quvchining fikrini asoslay olishi, matn mazmunini tushunishi, savol tuzishi, muloqotga kirishishi va bilimni yangi vaziyatga ko‘chira olishi ham baholanishi zarur.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili faniga oid kompetensiyalarni samarali shakllantirish maqsadida quyidagi metodik yondashuvlarni joriy etish taklif etiladi:

1. “Qoida → mashq” modelidan “vaziyat → kuzatish → qoida → amaliy qo‘llash” modeliga o‘tish. Bunda o‘quvchi grammatik qoidani tayyor shaklda qabul qilmaydi, balki til materialini kuzatish va tahlil qilish orqali xulosaga keladi.

2. Har bir ona tili darsida “nutqiy vaziyat” yaratish. O‘quvchiga o‘rganilgan til birligini real yoki real hayotga yaqin muloqot vaziyatida qo‘llash imkoniyati berilishi lozim.

3. “Bir matn bir nechta kompetensiya” tamoyilini qo‘llash. Bitta matn asosida o‘qish, savol tuzish, so‘zlarni tahlil qilish, fikr bildirish, reja tuzish va kichik ijodiy matn yozish kabi topshiriqlar tizimi yaratiladi.

4. Tabaqalashtirilgan topshiriqlar bankini shakllantirish. Topshiriqlar boshlang‘ich, o‘rta va yuqori darajada tuzilib, o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtiriladi.

5. Baholashda “biladi” ko‘rsatkichidan “qo‘llay oladi” ko‘rsatkichiga ustuvorlik berish. Masalan, “ot nima?” degan savol bilan cheklanmasdan, matndan otlarni topish, ularni nutqda ishlatish va ular ishtirokida yangi matn yaratish kabi vazifalar qo‘llanilishi lozim.

Taklif etilayotgan yondashuvning mantiqiy modeli quyidagicha ifodalanadi:

Bilim → tushunish → amaliy qo‘llash → muloqot → mustaqil fikrlash → ijodiy faoliyat → kompetensiya

Mazkur modelda bilim kompetensiyaning boshlang‘ich elementi sifatida qaraladi. Yakuniy maqsad esa o‘quvchining egallagan bilimini yangi va hayotiy vaziyatlarda mustaqil qo‘llay olish darajasiga olib chiqishdan iborat.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish ta’limning keyingi bosqichlari uchun muhim pedagogik asos yaratadi. Ona tili darslari o‘quvchiga faqat til qoidalarini o‘rgatadigan fan sifatida emas, balki uning nutqi, tafakkuri, muloqot madaniyati, mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiruvchi ta’lim muhiti sifatida tashkil etilishi lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, rolli o‘yinlar, tabaqalashtirilgan topshiriqlar va raqamli ta’lim vositalaridan maqsadli foydalanish o‘quvchining darsdagi faolligini oshiradi. Bunda texnologiya yoki metodning ko‘pligi emas, uning aniq kompetensiyani shakllantirishga xizmat qilishi asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Shunday qilib, boshlang‘ich ona tili ta’limida o‘quvchini tayyor bilimni eslab qolishga yo‘naltirishdan ko‘ra, uni tushunish, tahlil qilish, muloqotda qo‘llash va yangi nutqiy mahsulot yaratishga yo‘naltirish samaraliroq hisoblanadi. Bunday yondashuv natijasida o‘quvchilarda ona tili faniga oid kompetensiyalar bilan bir qatorda mustaqil fikrlash, o‘z fikrini asoslash, hamkorlik qilish va kundalik hayotdagi kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalari ham rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim tizimiga oid amaldagi me’yoriy-huquqiy va metodik hujjatlar.
2. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari.
3. Ona tili va o‘qish savodxonligi faniga oid amaldagi o‘quv-metodik majmualar.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan.
5. Ishmuhamedov R. Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.
6. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent.
7. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi va ona tili o‘qitish metodikasiga oid ilmiy-metodik adabiyotlar.